

RESTAURERING AV ET 1600-TALLS GAVLFELT

A 44 Feiring kirke. Eidsvoll kommune

Karen Mengshoel

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)

Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo

Telefon: 23 35 50 00

www.niku.no

Tittel Restaurering av et 1600-talls gavfelt A 44 Feiring kirke. Eidsvoll kommune	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 16/2013	Publiseringsdato 04.02.2013
	Prosjektnummer 156 20816	Oppdragstidspunkt Okt 2012- jan 2013
	Forsidebilde Gavfelt etter behandling, foto: Karen Mengshoel	
Forfatter(e) Karen Mengshoel	Sider 15	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Konservering	

Prosjektleder Karen Mengshoel
Prosjektmedarbeider(e) Susanne Kaun
Kvalitetssikrer Merete Winness

Oppdragsgiver(e) Riksantikvaren v/Iver Schonhowd

<p>Sammendrag</p> <p>Feiring kirke er fra 1875, og mye av inventaret kommer fra en tidligere stavkirke. Gavfeltet som hang i kirken antas å tilhøre kirkens renessanse altertavle som tidligere sto i Eidsvoll kirke. Gavfeltet er trekantet og dekorert med et dansk-norsk kongevåpen. Panelet ble fraktet til NIKUs konserveringsatelier i Oslo for behandling. Behandlingen innebar overflaterensning, konsolidering, fernisering og retusjering i avskallinger. Det ble i tillegg foretatt utprøving av rensemetoder for fjerning av overmaling og kitting på hver side av kongevåpenet.</p>
--

<p>Emneord</p> <p>Renessanse, kirkekunst, konservering, inventar, restaurering, våpenskjold, riksvåpen</p>
--

Avdelingsleder

Merete Winness

Innhold

1	Bakgrunn og formål.....	7
2	Beskrivelse.....	7
2.1	Dimensjoner	7
2.2	Materiale og teknikk.....	8
2.3	Motiv	9
3	Tidligere behandlinger.....	10
4	Tilstand	11
4.1	Treverk.....	11
4.2	Overflate.....	11
5	Behandling.....	12
5.1	Rensing	12
5.2	Konsolidering av maling	12
5.3	Test for fjerning av rød overmaling.....	12
5.4	Fjerning av ferniss og sort overmaling	13
5.5	Fernisering	13
5.6	Retusjering.....	13
6	Innramming og montering	14
7	Vedlegg	15
7.1	Materialer brukt i behandlingen	15

1 Bakgrunn og formål

Behandlingen av gavlfeltet fra Feiring kirke ble gjennomført på bakgrunn av forundersøkelser utført av NIKU i 2007.¹

Feiring kirke bygd i 1875, og deler av inventaret kommer fra den gamle stavkirken som sto på samme sted. Kirken har vernestatus listeført.² Altertavlen er i renessansestil og fra begynnelsen av 1600-tallet.³ Det har stått i Eidsvoll kirke, men ble flyttet til Feiring i 1693. Gavlfeltet har trolig vært montert på toppen av altertavlen. Målene av de to elementene stemmer overens, og det er tydelige spor på alterets øvre kant som gjør en slik montering sannsynlig.⁴

Inntil nylig har alterets gavlfelt hengt på orgelgalleriet, men menighetsrådet ønsker nå å tilbakeføre gavlfeltet til dets opprinnelige plassering over alteret. Gavlfeltet ble derfor konservert i NIKUs lokaler i Oslo med tanke på at det skulle monteres tilbake på alteret, men en endelig avgjørelse på plasseringen gjenstår. Dersom Eidsvoll kirkelig fellesråd og menigheten i Feiring kirke ønsker at gavlfeltet skal monteres på altertavlen må de søke Riksantikvaren om tillatelse til dette.

Heggenhougens tidligere behandlingsforslag omfattet i tillegg til konsolidering av løs maling og rensing metodeutvikling for en eventuell avdekking av original rankedekor som er synlig under overmaling. Utprøving av slike metoder ble gjennomført i forbindelse med behandlingen.

2 Beskrivelse

Ill 1: gavlfeltet før behandling, 2012

2.1 Dimensjoner

Gavlfeltet er et panel som utgjør en likebent trekant. Alle tre hjørnene er beskåret. Panelet består av to bord (henholdsvis 36 og 30 cm brede). Et sekundært stykke tre utgjør den øverste spissen. Bordene holdes på plass av en sekundær ramme og to vertikale labanker på baksiden, som er festet til bordene fra forsiden.

¹ Heggenhougen, Brit: NIKU Notat fra 4.12.2007: A – 44 Kostnadsoverslag på behandling av 1600-talls gavlfelt.

² <http://www.kirkesok.no/kirker/Feiring-kirke>

³ Feiring menighetsråd 1975, 2003. Feiring kjerke 1875-1975. s. 18

⁴ Heggenhougen, Brit: NIKU Notat fra 4.12.2007: A – 44 Kostnadsoverslag på behandling av 1600-talls gavlfelt.

Panelets mål uten ramme:

Nederste kant: 195 cm

Høyde i midten med sekundær spiss: 69 cm

Høyde i midten uten sekundær spiss: 66 cm

Høyde på venstre ende (beskåret?): 5,5 cm

Høyde på høyre ende (beskåret?): 5 cm

Tykkelse: ca. 14mm

Ytre mål (med ramme)

Nederste kant: 200,5 cm

Høyde i midten: 74 cm

Rammen er sekundær og består av fem lister som er spikret mot gavlfeltets kanter. Listene er ikke festet til hverandre. Rammen er malt blågrå, og listene måler 23 x 55 mm i tverrsnitt.

2.2 Materiale og teknikk

Gavlfeltet er trolig laget i furu. Det ser ut til å være en tynn, vannløselig grundering eller limfarge på begge sider av panelet.

Langs tavlens kanter er det malt en ramme i sort, som også er å finne på forsiden, der den slår gjennom malingslaget, spesielt langs nedre kant. Langs skråkantene finnes det på begge sider negative spor etter en ca. 43 mm bred list.

Ill 2: baksiden av gavlfeltet før behandling, 2012

Det finnes flere spikerhull i ulike størrelser og en del spikre langs kantene av formatet og langs labankene. På baksiden har flere spikre lerretsrester under spikerhodene. I et hull (venstre skråkant) ligger det igjen rester av en jernspiker. Noen av de største hullene er tettet med treplugger som sitter løst.

Den originale malingen er ikke analysert, men ser ut til å være oljemaling. Det er flere generasjoner overmaling med ulik glans, og ulik påføring.

På baksiden finnes i tillegg rester av maling i ulike farger på det tidligere nevnte hvite laget. Det kan se ut som at baksiden har vært dekorert/malt.

Den originale overflaten i våpenskjoldet er fernissert, sannsynligvis med en naturlig harpiks (synlig som lys gulgrønn i ultrafiolett lys (UV)). Denne fernissen ligger under de tidligere nevnte overmalingene. De røde feltene på hver side av våpenskjoldet har ikke vært fernissert.

Ill 3: foto i ultrafiolett lys før behandling, 2012

Under den røde overmalingen på hver side av våpenskjoldet er det rester etter en eldre rankedekor. Dekoren er malt i gult på en mørkere rød bunn.

Ill 4: overmalt rankedekor delvis avdekket, 2012

Ill 5: detalj kongevåpen, 2012

2.3 Motiv

Gavlfeltet er dekorert med et våpenskjold malt i sort, blått, rødt og okergult på sort bunn. Bakgrunnen på sidene av våpenskjoldet er malt rødt.

Våpenskjoldet er firedelt, og viser tre blå løver med kroner på gul bunn øverst til venstre, en gul løve med øks på rød bunn øverst til høyre, tre gule kroner på rød bunn nederst til venstre og en blå løve med krone over ni røde hjerter på gul bunn nederst til høyre. Feltene i våpenskjoldet er skilt av to sverd i kryss. I midten av formatet er det også et mindre våpenskjold som også er delt i fire. Øvre venstre del viser to gulrøde løver på lys blå bunn. Øvre høyre del viser en gråhvit blomst på burgunder bunn. Nedre venstre del viser en lys blå fugl (svane?), og nedre høyre del viser en lys blå

rytter til hest på rød bunn. I krysset mellom disse feltene står to skjoldformede felt: Det venstre har horisontale røde og lys blå striper og det høyre har et hvitt kors på sort bunn. Under våpenskjoldet er et rødt felt med en gul drage. Alle figurene er vendt mot venstre. På hver side av våpenskjoldet er et blått draperi.

Våpenskjoldet er svært overmalt, men motivet ligner kongevåpenet til monarken av det forente kongerike Danmark-Norge slik det så ut fra slutten av Christian IIIs til begynnelsen av Christian IVs regjeringstid (henholdsvis 1513-1523 og 1588-1648) (se vedlegg).⁵ Avvikene er både i farge, komposisjon og utføring, og kan skyldes unøyaktig kopiering og overmaling. Kongevåpenet er dermed sannsynligvis malt mellom midten av 1500-tallet og begynnelsen av 1600-tallet.

3 Tidligere behandlinger

Mange spikerhull vitner om at gavlfeltet er flyttet flere ganger. Rammen har også spor av ulike monteringer.⁶

I midten av gavlfeltet er et halvsirkel-formet område synlig (bredde nederste kant ca. 120 cm, høyde i midten ca. 38 cm). Innenfor dette området er våpenskjoldet tidligere kraftig retusjert, og den røde overmalingen er forsøkt skrappt bort. I tillegg finnes det to små tilsvarende trekantede områder i hver av de to hjørnene. Det ser ut som om det har ligget lister e.l. langs kantene av gavlfeltet og i en halvsirkel som tangerer trekantens to skrå sider, slik at et lite felt står igjen i hvert av triangelets hjørner. Områdene som har vært dekket av disse listene er ikke skrappt ned på samme måte som områdene som har vært eksponert. Der overflaten har vært dekket av lister er blyantstreker synlige på malingslaget. Dette kan være en opptegning før plasseringen av listene i sin tid. Spikerhull er også å finne i disse områdene, sannsynligvis fra monteringen av listene.

Ill 5: Områder som har vært dekket av lister er markert i rød skravur. Blyantstreker er markert med sort tusj.

De to røde feltene på hver side av kongevåpenet har opprinnelig vært dekorert med rankedekor, gule ranker på rødbrun bunn (ill 4). Feltene ble senere malt noe lysere rødt.

⁵ Bernt Lange, Rapport 09.04.1984, Riksantikvarens arkiv

⁶ Se for øvrig Heggenhougens rapport fra 2007.

Labankene på baksiden av panelet er sekundære. Veden har splittet, sannsynligvis da de ble montert siden de ble tredd inn på spikre som kommer fra forsiden. Disse spikrene har maling på spikerhodene, og hører sannsynligvis til eldre labanker som har blitt erstattet.

4 Tilstand

4.1 Treverk

Treverket er i generelt god stand. Konstruksjonen er ustabil. De to bordene som utgjør tavlen er kun festet til hverandre med to spikre, én spiker ytterst på hver side, og holdes på plass av rammen og de to labankene på baksiden. Labankene er festet til antatt originale spikre som kommer fra forsiden. En ny montering bør derfor gi strukturen økt stabilitet.

Det finnes flere skader i treet i tilknytning til spikerhull. Det finnes også flere hull som er så store at de er tettet med treplugger, men disse er å finne i den delen av tavlen som er ment å være tildekket av rammeverk. Det er funnet noen kokonger med insektraster og boremel på rammeverket.

Den øverste spissen av trekantformatet ser ut til å ha brukket av tidligere, og er erstattet, ca. 2,5 cm fra toppen, og festet med spiker fra kanten. Denne trebiten er bevegelig. Den øvre spissen ser ut til å ha brukket av tidligere, og er erstattet. Hjørnene er skåret av.

På høyre hjørne (sett fra forsiden) er bordet sprukket. Sprekken er ca. 12 cm lang og går langs årringene, parallelt med den nedre kanten. På venstre hjørne er det to sprekker (henholdsvis 20 og 10 cm lange), som går langs med årringene og parallelt med nedre kant. Den øverste spissen av tavlen er brukket av og festet på igjen med spiker fra kanten.

Baksiden er svært skitten og har tykke støvansamlinger.

4.2 Overflate

Overflaten har flere avskallinger, og en del maling er løs. Den bemalte overflaten har omfattende overmaling både i våpenskjoldet og i de røde feltene på sidene.

Ill 6: overflate med spikerhull, avskalling, oppskalling, gammel ferniss og overmaling

Ill 7: overflate med rester etter rankedekor, overmaling, rester etter sparkel og skader i treverk

Ferniss (original) ligger under overmalingene. Fernissen er svært misfarget og deformert. Den sorte overmalingen er også deformert enkelte steder, spesielt i øvre del av formatet. Dette kan være et tegn på at overflaten har vært utsatt for høy varme.

Overmalingene i våpenskjoldet er matte og ligger over fernissen. Glansen varierer derfor fra felt til felt. Dette er svært forstyrrende for motivet i visse betraktningvinkler.

Overflaten er skitten, og har skjemmende rester av lim, sparkel og overmaling. I noen felter er overmalingen skrapet av, slik at både original maling og overmaling har hull, hakk og skrapet, noen steder helt ned i treverket.

5 Behandling

5.1 Rensing

Baksiden ble renses med pensel og støvsuger, og deretter med Akapad rensesvamp, kosmetikksvamper og med skalpell. Den bemalte overflaten ble renses for smuss med 2 % triammoniumcitrat i deionisert vann. Opptegning i gråblyant ble delvis fjernet med viskelær.

5.2 Konsolidering av maling

Løs maling ble konsolidert med ublandet Lascaux medium for konsolidering (MFK) med spisspensel og lagt ned med varmeskje.

5.3 Test for fjerning av rød overmaling

En full gjennomgang av Pietsch rensesettest⁷ ble gjennomført for å undersøke løselighet på den røde overmalingen på hver side av våpenskjoldet. Ingen av løsemiddelblandingene var egnet⁸.

Avdekkingsprøver med Duxola malingsfjerner⁹ ble også utført. Den røde overmalingen lot seg delvis fjerne med Duxola. Den gule dekoren som skulle avdekkes var imidlertid svært fragmentert, og det viste seg vanskelig å få et helhetlig og estetisk tilfredsstillende resultat.

Mekanisk fjerning av overmaling med skalpell viste seg imidlertid å gi et bedre resultat. En slik avdekking var mulig, men det ville være svært tidkrevende, og det er sannsynlig at den fragmenterte dekoren som ligger under overmalingen er for skadd til å tåle en slik behandling. Avdekking ble derfor ikke gjennomført.

⁷Pietsch, Annik. *Lösemittel. Ein Leitfaden für die restauratorisches Praxis*,. Band 7. Stuttgart 2001. s.156.

⁸Cyclohexan, toluol, etanol, vann, aceton og etylacetat i ulike blandingsforhold.

⁹Duxola® malingsfjerner power gel uten diklormetan fra Krefting & co AS.

5.4 Fjerning av ferniss og sort overmaling

Fernissen var svært misfarget og ble fjernet med vekselvis aceton og etanol på bomullspinner. Noe overmaling i sorte felt ble også fjernet i våpenskjoldet.

Ill 8: detalj fjerning av misfarget ferniss

Ill 9: detalj fjerning av misfarget ferniss

5.5 Fernisering

Tavlen ble fernissert for å gi det fragmenterte motivet et mer helhetlig uttrykk. Dammar ble valgt til ferniseringen fordi den gir en tiltalende glans, selv til skadde overflater. Dammar alene er en svært blank ferniss, noe som ville kunne fremheve skadene i overflaten snarere enn å skjule dem. Derfor ble fernissen iblandet voks for å gjøre den mattere. Se vedlegg for detaljer.

Dammar lar seg lett fjerne ved en senere behandling, og fernissen isolerer og danner et godt underlag for retusjer.

5.6 Retusjering

Retusjene ble utført i spissensel med løspigment i dammar. Fernissen til retusjene var noe blankere enn den underliggende fernissen for å oppnå lik glans i retusj og overflate for øvrig siden pigmentene ville matte overflaten noe. Pigmentene som ble brukt var engelsk rød, bensort, titanhvitt, gul oker, preusserblått og sitrongult.

I våpenskjoldet er hovedsakelig rene avskallinger retusjert. Enkelte konturer er også fylt inn for å «rydde opp» i et fragmentert og sterkt overmalt motiv.

I de røde feltene på hver side av våpenskjoldet er rester etter hvit og gul overmaling retusjert, i tillegg til at gjennomslag fra underliggende sort maling er dempet med engelsk rød. Etter at disse retusjene var utført ble det gjort en vurdering av hvor skjemmende det bare treverket var for motivet. En lasur av engelsk rød, titanhvitt og bensort er lagt på slike områder.

Det ble ikke gjort forsøk på å reintegrere områder og skader der den underliggende rankedekoren er synlig gjennom den røde overmalingen. Fra betraktningssavstand vil dette ikke være forstyrrende, og på nært hold vil dette være lesbart som rester etter et eldre malingslag.

6 Innramming og montering

Dagens innramming bør erstattes med en ny ramme som dekker de øverste 4 cm av skråkantene som ikke er bemalt og ikke var ment å være eksponert. Formatet bør imidlertid ikke reduseres langs nedre kant siden motivet når helt ut til kanten.

En ny ramme bør gi panelet økt stabilitet i tillegg til å være en estetisk forbedring av gavlfeltet. Labankene på baksiden av panelet bør erstattes med bredere lister for avstiving. Stiftene (originale), som kommer fra forsiden stikker ut på baksiden og hindrer at dagens labanker ligger inntil panelet. Stiftene bør derfor kuttes i flukt med panelet.

Altertavlen er tidligere sterkt overmalt og restaurert av Finn Krafft i 1925¹⁰. Alteret har lister med profil og er malt i sterke, klare farger. Gavlfeltet, og spesielt feltene på sidene av våpenskjoldet har en mer dempet farge, og det vil være en estetisk avveining om de to elementene bør stå sammen. Menigheten (v/Gunda Haugli) har uttrykt et ønske om at gavlfeltet skal tilbake til dets opprinnelige plassering. Hvis gavlfeltet skal monteres tilbake på alteret, bør innrammingen korrespondere med alterets fargeholdning og utforming for øvrig, for eksempel en mørk blå farge lik de som er å finne i skyggene i draperiet på våpenskjoldet og i flere felter i alteret. En slik innramming vil samle et ellers noe fragmentert motiv i gavlfeltet.

Eidsvoll kirkelig fellesråd og menigheten i Feiring kirke må, på grunn av kirkens vernestatus, søke Riksantikvaren om tillatelse hvis de ønsker at gavlfeltet skal monteres på altertavlen. Se det såkalte kirkerundskrivet for mer informasjon.¹¹

¹⁰ Finn Krafft. 02.07.1925. Rapport. Riksantikvarens arkiv. Oslo. 1925.

¹¹ Rundskriv t-3/2000. Forvaltning av kirke, kirkegård og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø <http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/rundskriv/2000/t-300-kulturminne-kirke.html?id=278976>

7 Vedlegg

7.1 Materialer brukt i behandlingen

Produkt	Beskrivelse	Anvendt	Bruksområde	Forhandler/ produsent
Dammar	Naturlig harpiks	Fernissen er blandet av dammar stock og dammar stock matt i forhold 1:2. Retusjene er utført i dammar stock blandet med dammar stock matt i forhold 2:1. <i>Dammar stock:</i> 160 g dammar 300mL WS (lavaromatisk) 100mL shellsol A <i>Dammar stock matt:</i> 72 mL stock dammar 600 mL WS (lavaromatisk) 28g cosmolloid H80	Til fernisering og retusjering	Kremer Pigmente
Cosmolloid H80	Mikrokrystallinsk voks	Se over	Til fernisering og retusjering	Kremer Pigmente
White spirit	Petroleum destillat	Se over	Til fernisering og retusjering	AKOL PRO
Shellsol A	En vannbasert dispersjon av en akryl copolymer	Se over	I ferniss, til fernisering og retusjering	Kremer pigmenter
Lascaux medium for konsolidering	En vannbasert dispersjon av en akryl copolymer	Utynnet	Konsolidering av løs maling	Lascaux
Triammonium citrat	Triammonium-salt av 2-hydroxypropan-1,2,3-tricarboxylicacid	I 2 % løsning i destillert vann	Overflaterensning	GPR rectapur VWR
Etanol	Alkohol, organisk hydrokarbon	Ren	Fjerning av ferniss	Kemetyl Norge AS
Aceton	Keton, oksidasjon av isopropanol	Ren	Fjerning av ferniss	GPR rectapur VWR
Løs-pigmenter	<ul style="list-style-type: none"> • Engelsk rød • Titanhvitt • Bensort • Preusserblått • Gul oker • Sitrongult 	I ulike blandingsforhold	retusjering	

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 16/2013

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736 Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 934 66 230

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112 Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 922 89 252

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 25
7013 TRONDHEIM
Telefon: 922 66 779 /
405 50 126

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00